

Oecumenische avant-garde

Andrei Sjeptitski-colloquium in Leuven
Frans Hoppenbrouwers

De Oekraïense grieks-katholieke kerkleider metropoliet Andrei Sjeptitski gold al in zijn jongvolwassenheid als een buitenbeentje. Controversieel was en bleef hij. Niet zonder kleerscheuren gidste hij zijn kerk door twee wereldoorlogen en als oecumenicus bleef hij niet onbesproken. Als hoofd van een kerk die uit de orthodoxe traditie stamt, maar het oppergezag van de paus erkent, oogstte hij naast waardering vooral wantrouwen, zowel in het westen als in het oosten. Rooms-katholieken beschouwden hem als een ten halve gekeerde orthodox – orthodoxen zagen in hem een slinkse rooms-katholieke missionaris. Een leven lang heeft hij die vooroordelen bestreden.

Van de in 1865 geboren kerkvorst weten we te weinig, behalve misschien wat kwaadwillende of welgemeende clichés. Dit is zeker in West-Europa het geval, maar niet alleen daar. Daarom was het meer dan goed dat het Oekraïense grieks-katholieke bisdom van Parijs en het *Louvain Centre for Eastern and Oriental Christianity* (LOCEOC) een studiedag wijdden aan de belangrijkste Oekraïense grieks-katholieke kerkleider van de twintigste eeuw. Op 12 november kwam in het Leuvense Maria-Theresiacollege een gezelschap van liefhebbers en studenten bijeen om te horen hoe Sjeptitski's oecumenische project eruit zag en wat er van terecht is gekomen.

De keuze voor de eind 1944 overleden Sjeptitski ligt niet direct voor de hand. Waarom ons bezig houden met een relatief onbekende kerkleider in een tot voor kort obscuur, nu omstreden deel van Europa? En wat kan hij nog voor ons betekenen? In zijn tijd en in zijn kerk werd oecumene immers klip en klaar veroordeeld, bijvoorbeeld in de encycliek *Mortalium animos* uit 1928. "Dat dus de gescheiden zonen terugkomen naar de Apostolische Zetel, gevestigd in de eeuwige Stad, om zich aan Haar leer en leiding te onderwerpen", zo omschreef paus Pius XI in een van de slotparagrafen van deze encycliek het rooms-katholieke alternatief voor dialoog en discussie. Daar komt nog eens bij dat de oecumene van de begin twintigste-eeuwse groot-aartsbisschop van Lviv weinig theologisch van aard was en vooral lijkt te bestaan uit het toepassen van *common-sense* en goede omgangsvormen. Kortom, pragmatisme overheerste.

'Out of the box'

Een *out of the box character*, een *people's man*, zo karakteriseerde de uit Parijs aangereisde bisschop Boris Goedzjak de metropoliet. In zijn welkomstwoord memoreerde Goedzjak hoe de jonge Sjeptitski in 1887 alleen naar Rusland trok om er de vermaarde filosoof Vladimir Solovjov te ontmoeten. Ook vertelde de grieks-katholieke bisschop van Parijs hoe de van huis uit rooms-katholieke jongeman een jaar later en tegen de wil van zijn ouders besloot om in een grieks-katholiek klooster in te treden.

Sjeptitski was sociaal bewogen. Zo zette hij zich in voor ieder die zich in nood bevond, niet alleen voor rooms- en grieks-katholieken, ook voor Joden en orthodoxen. In de West-Oekraïense metropool Lviv stichtte de Pools-Oekraïense graaf een museum, een ziekenhuis, weeshuizen en een theologische academie. Hij was een mecenas der kunsten en steunde de emancipatie van de politiek en cultureel gemarginaliseerde Oekraïense bevolking. Zichzelf leerde Sjeptitski Hebreeuws en Jiddisch en hij was geliefd in de *stetls*. Wanneer hij dorpen of steden bezocht, werd de metropoliet steevast door de plaatselijke rabbijn begroet. Niet zonder compromissen of feilen stuurde hij zijn kerk door de Tweede Wereldoorlog, maar redde talrijke joden het leven. Hij deed dat samen met zijn broer Kliment die postuum de Yad Vashem-medaille kreeg toegekend. Daaraan had bisschop Boris kunnen toevoegen dat volgens de metropoliet bekering van de Joden het ultieme doel en middel was om hen moreel te verbeteren. Zijn humanistische inborst ten spijt, bleef Sjeptitski wat dat betreft een kind van zijn tijd.

Om nog een andere reden was de metropoliet een indrukwekkende persoon. Hij mat bijna twee meter, terwijl zijn broer, de Poolse generaal Stanislaw Szeptycki, liefst twee meter tien groot was.

Hereniging als doel

In Sjeptitski's visie waren de Orthodoxe Kerken volwaardig kerk en was de erkenning van de paus van Rome eigenlijk het enige waarin deze kerken tekort schoten. Heel pragmatisch kon de verbinding met de H. Stoel van Rome bescherming bieden tegen overdreven staatsinmenging. Nog veel belangrijker was uiteraard het pausschap als een zichtbare en blijvende garantie voor de waarheid van de kerkelijke leer die, door de versnippering van Orthodoxe Kerken in nationale deelkerken, sterk onder druk was komen te staan. Veel zaken, zo meende Sjeptitski, gingen daar ten onrechte door

voor orthodox. Ook werden de orthodoxe kerkleiders geplaagd door een clichématige kennis van de katholieke leer en praxis. Een besluit om het primaatschap van de paus te erkennen was in de ogen van metropoliet Sjeptitski geen bekering, want oosterse en westerse kerken leefden vanuit gedeelde, zij het specifieke tradities die hun eigen bestaansrecht hadden. Beide hadden elkaar iets te vertellen en konden elkaar verrijken. Wat dat betreft, kan Sjeptitski met recht een katholieke proto-oecumenicus genoemd worden.

Spreeker Taras Dzjoebanski – via *YouTube* in het Maria-Theresiacollege aanwezig – schrok in zijn lezing niet terug voor die kwalificatie van oecumenische voorloper. Enigszins provocerend schetste de Oekraïense grieks-katholieke theoloog een contrast tussen de “huidige oecumenische discussie die vooral een zichzelf interpreterende papiermachine lijkt te zijn” en de inspiratie van metropoliet Andrei Sjeptitski. “Geen volk als het onze heeft zoveel geleden om de eenheid van de kerken”, zo citeerde Dzjoebanski de grieks-katholieke kerkleider.

Dzjoebanski wees ook op de zogenaamde Velehrad Conferenties, die in het gelijknamige Tsjechische dorpje tussen 1907 en 1936 plaats hadden gevonden. Samen met de rooms-katholieke aartsbisschop van Olomouc, Antonin Stojan, was Sjeptitski de initiatiefnemer en eerste conferentievoorzitter geweest. Groot was beider verlangen de breuk tussen Orthodoxie en Catholica te verkleinen, die door geschiedvervalsing, een berg vooroordelen en gebrekkige talenkennis almaar meer was opgerek. Alles bij elkaar een hele opgave. Soms maakten orthodoxe geleerden in Velehrad hun opwachting, al bleek uit verslagen in *Échos d'Orient* en *The Tablet* dat er naast enige sympathie toch vooral orthodoxe weerstand bestond tegen deze bijeenkomsten, juist vanwege pretenties rond het pausschap. En niet alleen de orthodoxen koesterden wantrouwen. Naast Vaticaanse steun, zelfs pauselijke zegen, heerste er in Rome veel scepsis en misverstand – wat nog altijd het geval schijnt te zijn.

Oecumenische praktijk

Een open en ongedwongen gesprek over Kerk en dogma lag destijds niet voor de hand, want zowat alle kerken koesterden een gewapend betonnen geloof in beide. Zelf zag metropoliet Sjeptitski alleen het pausschap als een serieus geschilpunt tussen Orthodoxie en Catholica. Voor de rest stelde hij vast dat “het huidige onderscheid niet groot is en er geen principiële verschil bestaat.” Ongetwijfeld daarom meende Taras Dzjoebanski dat Sjeptitski's positieve waardering voor de Orthodoxie dicht bij het Tweede Vaticaans concilie stond. Met het begrip *zusterkerk* werd in november 1964 de familiale nabijheid en affectie tussen Orthodoxie en Rooms-katholieke Kerk gekenschetst en de metropoliet zou daar probleemloos mee hebben ingestemd, meende Dzjoebanski.

Ook de praktijk die de Oekraïense grieks-katholieke kerkleider nastreefde, oogt modern voor zijn tijd. Dzjoebanski putte in zijn presentatie uit enkele teksten van metropoliet Sjeptitski, die over de ‘oecumenische methode’ gaan. Twee zijn in het Nederlands vertaald als *De rol van de westerlingen in het apostolaat van de hereniging* (1923) en *Twee mentaliteiten: de psychologie van de hereniging* (1929). In die eerste tekst onderzocht de metropoliet hoe hereniging wel en niet plaats moest vinden. Essentieel was het scheppen van de juiste sfeer. Die werd niet op de eerste plaats bevorderd door een streven naar individuele bekering, die enkel verdeeldheid en vijandschap zou zaaien onder de orthodoxen zelf en daarom niet beklifde. Een goede atmosfeer werd evenmin gediend door de zwakheden van de Orthodoxie groot uit te tekenen en daar een katholiek alternatief tegenover te plaatsen. En evenmin door de kerken die zich herenigden met Rome als onvolmaakte, tweederangs-katholieken te behandelen, iets wat de Oekraïense Grieks-katholieke Kerk zelf had moeten ervaren. Toenadering was meer gediend met “het scheppen van een voor de hereniging gunstig klimaat in de christelijke gedachtenwereld” door “elkaar wederzijds te leren kennen en te begrijpen, en daarna, voor zover dit mogelijk is, samen te werken in de strijd tegen de anti-christelijke elementen.” In *Twee mentaliteiten* bepleitte metropoliet Sjeptitski een vergelijkbaar standpunt: “Het Oosten verschilt...van het Westen niet zozeer in de leerstukken, als wel vooral door de wijze waarop het deze opvat.” Toch leek hij nu strenger dan voorheen. Een in de tekst van 1923 afwezig twiststuk, namelijk het eerste Mariadogma, zou vanuit orthodox zicht inpasbaar zijn als de Orthodoxe Kerken maar wilden geloven dat de katholieke leer zonder onderbreking en waarachtig was overgedragen.

Wie trouwens Sjeptitski's omgang met de Joden vergelijkt met de manier waarop hij de Orthodoxe Kerken benaderde, ziet interessante overeenkomsten. Beide groepen behoefden morele en theologische verbetering, maar van dwang kon geen sprake zijn en goede sfeer en wederzijdse kennisname stonden voorop. Terwijl bekering van de Joden tot hun morele verheffing zou leiden, lag dit met de Orthodoxie evident anders.

Erflater?

Toen metropoliet Andrei Sjeptitski zich in *Twee mentaliteiten* afvroeg of “we aan het begin staan of reeds aan het einde van de terugkeerperiode raken”, durfde hij daar geen categorisch antwoord op te geven. Wel vermoedde hij “dat de terugwaartse beweging begonnen is”. Met dat laatste sloeg de Oekraïense grieks-katholieke kerkleider de nagel net niet op zijn kop. Natuurlijk, met het concilie dertig jaar later werd een mijlpaal bereikt op de *via oecumenica*, maar dan toch vooral vanuit Romeins perspectief. Na de val van het IJzeren Gordijn in 1989 bleek namelijk dat de orthodox-katholieke toenadering door de communistische Oostblok-regeringen gebruikt was om hun slechte imago in het westen wat op te vijzelen. De oecumene werd vervolgens binnen de Orthodoxe Kerken zelf een splijtzwam van jewelste. En meer nog, de Russisch-orthodoxe Kerk maakte het voortbestaan van Sjeptitski's Oekraïense Grieks-katholieke Kerk tot inzet voor goede relaties tussen Rome en Moskou. En zo bleef het tot op de dag van vandaag.

In die oecumenische controversie wordt het portret van de groot-aartsbisschop van Lviv, graaf Andrei Sjeptitski, routinematig met insinuatie besmeurd. Beschuldigingen van collaboratie met de nazi's en medeschuld aan de holocaust tellen dan het zwaarst. Dit is erg jammer. Met zijn streven naar een beter begrip van de Orthodoxie via het zogenaamde 'apostolaat van de hereniging' in West-Europa en Noord-Amerika heeft de metropoliet oprecht geijverd voor een positief zicht op een rijke christelijke traditie die tot dan toe vooral met rooms-katholieke vooroordelen werd bekeken en beoordeeld. Sjeptitski's grootste verdienste was wel zijn poging om de Orthodoxie te laten spreken met haar eigen stem.

[Verschenen in het tijdschrift Pokrof, februari 2016.]

Frans Hoppenbrouwers is mede werker van de stichting Communicantes te Tilburg. Communicantes beweegt zich op het gebied van uitwisseling en dialoog met onder andere de rooms-katholieke kerk en gelovigen in Oost-Europa. Daarbij staat het thema vrede en verzoenin centraal.